

Turun tuomiokirkon tuhoutuneet saarnatuolit

Marraskuun 17. päivänä vuonna 1650 myrskysi ja satoi rakeita. Jumalanpalveluksen aikana oli niin pimeää, että piispa Rothoviuksen oli luettava Turun tuomiokirkon saarnatuolissa teksti kynttilän valossa.¹ Piispa saarnasi tuolloin ensimmäistä kertaa uudesta saarnatuolista ja lausui kiitokset tämän kunnioitettavan lahjoituksen johdosta.² Lahjoituksen tehnyt Henrik Fleming ei ollut kuulemassa piispa Rothoviuksen kiitossanoja, sillä hän oli kuollut Tukholmassa runsas viikko aikaisemmin. Flemingin lahjoittama saarnatuoli tuhoutui palossa vuonna 1681. Kaikki muutkin Turun tuomiokirkon vanhimmat saarnatuolit ovat palaneet tai muuten hävinneet. Niistä on kuitenkin jäänyt kirkonkirjoihin merkintöjä, ja 1600- ja 1700-luvuilta on säilynyt myös yksityiskohtaisempia kuvauksia.

Tutkin artikkelissani Turun tuomiokirkon reformaation jälkeisistä saarnatuoleista säilyneitä merkintöjä, joista varsinkin varhaisimmat ovat vain lyhyitä mainintoja tilikirjassa. Lisäksi tarkastelen tuomiokirkkoon lahjoitettuja saarnatuoleja osana 1600-luvun kirkkointeriööriä. Tuomiokirkko oli hiippakunnan merkittävin kirkollinen rakennus, mutta samalla se oli myös kaupunkiseurakunnan kirkkona kaikkia kaupunkilaisia yhteen kokoava tila, jollaisena se tarjosi lahjoittajille ylevän esittäytymisen näyttämön Turussa.³ Tuomiokirkko oli ollut keskiajalla suosittu lahjoitusten kohde. Kirkkoon lahjoittaminen ei loppunut reformaation myötä, vaikka sen muutosvaatimukset mitätöivätkin tärkeitä keskiaikaisen lahjoituskäytännön perusteita. Erityisesti 1600-luvulla kirkot täyttyivät seurakuntalaisten uusista lahjoituksista ja massiivisista muistomerkeistä.⁴

Suomessa ei tietävästi ole säilynyt yhtään keskiaikaista lukupulpettia tai saarnatuolia.⁵ Tämä on oikeastaan yllättävää, kun verrataan tilannetta vaikkapa kirkkojen ullakoilla ja kellotapuleissa säilyneisiin kuorituolien ja piispanpenkkien osiin. Herääkin kysymys, voisivat-

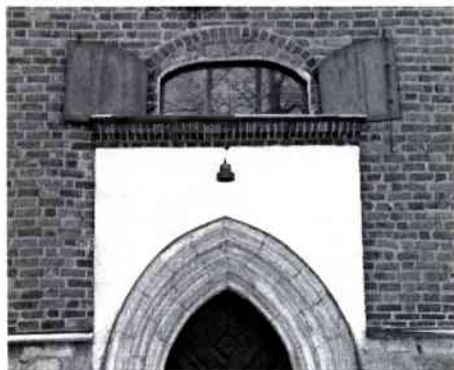
ko jotkut kuorituolin tai muun kalusteen osaksi tulkitut esineet mahdollisesti olla lukupulpettiin kuuluneita osia.

Kirjallisissa lähteissä on säilynyt yksittäisiä merkintöjä Suomen kirkkojen keskiaikaisista lukupulpeteista ja saarnatuoleista. 1400-luvun lopulla laaditussa Turun tuomiokirkon lukkarinsäännössä mainitaan pääkuorin lukupulpetti (*lestastolen*), joka lukkarin oli puhdistettava

tarpeen mukaan. Lisäksi mainitaan pääkuorissa olleet prelaatin lukupulpetit (*prelata bokastolana*) sekä kirkkotarhassa olleet saarnatuoli ja penkki (*prädikestolen oc bänken pa kirkiogardhin*), jotka lukkarin oli ”puettava ja riisuttava” (*klädha oc affklädha*) kirkollisin tekstein.⁶ Kirkkomaalla käytetty saarnatuoli on voinut muistuttaa kannettavaa lukupulpettia, joka voitiin tarvittaessa siirtää kirkosta ulos.⁷

Keskiaikaiset lukupulpetit olivat yleensä lattialla vapaasti seisovia, siirrettäviä rakennelmia. Jos kirkossa oli kaksi lukupulpettia, evankeliumi luettiin pohjoisenpuoleisesta ja epistola etelänpuoleisesta pulpetista.⁸ Myös ruotsinkielinen sana *predikstol* oli käytössä jo keskiajalla. Lähteissä lukupulpetilla ja saarnatuolilla saatettiin tarkoittaa samaa esinettä.⁹ Suomenkielellä saarnatuoli mainitaan reformaation ajan julkaisuissa. 1540-luvun jälkipuolella laaditussa Westhin koodeksissa ja vuonna 1549 painetussa Mikael Agricolan *Käsikirjassa* sana saarnatuoli esiintyy vihkikaavassa kuulutusten yhteydessä.¹⁰

Saarnatuoleja oli keskiajalla myös kuorilehtereiden yhteydessä. Taivassalon Pyhän Ristin kirkossa kuuden kyynärän korkeudessa olleessa kuoripalkissa oli vielä 1700-luvulla jäljellä vanha saarnatuoli, joka kuvattiin muodoltaan pyöreäksi kuin tynnyri.¹¹ Myös Korppoon Pyhän Mikaelin kirkon kuorilehterissä oli saarnatuoli.¹² Hanna Pirisen mu-

Kuva 1: Ulkosaarnatuolin aukko Turun tuomiokirkon pohjoisportaalin yläpuolella on ainoa säilynyt saarnatuolirakenne ajalta ennen Turun suurpaloa vuonna 1827. Kuva: Totti Tuhkanen.

kaan kuorilehtereiden yhteydessä olleet ”saarnatuolimaiset ulokkeet” voidaan nähdä reformaation jälkeisten saarnatuolien edeltäjinä.¹³

Keskiaikaisten kirkkojen ulkoseinissä on säilynyt ulkosaarnatuoleja tai jälkiä niistä. Esimerkkeinä voidaan mainita Hauhon, Hollolan, Kallannin, Maskun, Mynämäen, Perniön, Rauman, Rymättylän, Sipoon ja Vanajan kirkot.¹⁴ Myös Turun tuomiokirkon pohjoisportaalin yläpuolella on ulkosaarnatuolin aukko (kuva 1).¹⁵

Seurakunnan yläpuolelle kohotetut saarnatuolit

Kun luterilaisen opin myötä saarnasta tuli keskeinen osa jumalanpalvelusta, saarnatuolin merkitys kirkkotilassa korostui. Siitä tuli alttarin ohella toimituksen keskipiste. Lukupulpetit korvattiin vähitellen jalan varaan kohotetuilla saarnatuoleilla, jotka kohottivat papin koko seurakunnan nähtäväksi.¹⁶ Suosittuina lahjoituskohteina saarnatuoleja saatiin Suomen kirkkoihin 1600-luvulla useita kymmeniä.

Jo vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä seurakuntia oli sakon uhalla kehoitettu hankkimaan kaikkiin kirkkoihin kunnolliset saarnatuolit. Ne tuli sijoittaa sopivimmaksi katsotulle paikalle. Mahdollisesti tiellä olleet alttarit, penkit, kuvat ja muut esteet oli raivattava pois.¹⁷ Ohjeesta syntyy vaikutelma, että saarnakeskeiselle jumalanpalvelukselle tehtiin tilaa voimakkein ottein. Kirkkojärjestyksessä ei kuitenkaan kerrottu yksityiskohtaisemmin, minkälainen saarnatuolin tulisi olla tai mihin kohtaan kirkkoa se olisi sijoitettava. Suomessa saarnatuolit tehtiin puusta ja koristeltiin puuveistoksien tai maalauksin. Useimmiten ne sijoitettiin pylvään viereen kirkkosalin etuosaan, keskikäytävän varrelle kirkon pohjoispuolelle.

Seurakunnan yläpuolelle kohoava, runsain veistoksien ja ornamentien koristeltu saarnatuoli oli uusi, visuaalisesti vahva elementti kirkkotilassa. Papin puhetta kuuntelevan seurakunnan huomiota kiinnittivät saarnatuoliin sijoitetut raamatulliset symbolit ja lahjoittajien tunnukset. Sanan julistuksen ohella saarnatuoli tarjosi näkyvän sijoituspaikan lahjoittajan vaakunoille ja lahjoitusteksteille.

Koska Turun tuomiokirkon saarnatuolit ovat tuhoutuneet, niiden havainnointi esineinä ei ole enää mahdollista. Niiden merkitystä ja ulkonäköä tuomiokirkossa voidaan kuitenkin tutkia kirjallisten läh-

teiden, aikakauden lahjoituskäytännön sekä muiden Suomen kirkoissa säilyneiden 1600-luvun saarnatuolien pohjalta.

Tuomiokirkon 1500-luvun lopun ja 1600-luvun alkuvuosien saarnatuoleista ei tiedetä paljoa.¹⁸ Seurakunnan asiakirjalähteiden pohjalta on kuitenkin koottavissa hahmotelmia tuolien hankinnoista, niiden rakenteista ja sijoittelusta. Tuomiokirkon tilikirja toimii mainiona kurkistusaukkona näihin kadonneisiin tuoleihin. Kirkon tilikirjan mukaan maalari Hinrich sai vuosina 1615–1616 maksun uuden kuorin ja saarnatuolin maalaamisesta (”för Nye koren och predickstolens målning”).¹⁹ Ilmaisu voi viitata siihen, että saarnatuoli olisi ollut kuorin tai kuoriaidan yhteydessä. Kuoriaitaa oli uusittu ainakin vuonna 1590, jolloin puusepälle maksettiin uuden kuorin rakentamisesta.²⁰ Vuosien 1609 ja 1610 kohdalle on tilikirjaan merkitty maksu Madz-puusepälle kuoriin tehdystä pulpetista.²¹ Vaille vastausta jää, tehtiinkö kirkkoon noin myöhäisessä vaiheessa vielä lukupulpetti, vai oliko kyseessä jokin muu pulpetti. Myös tuomiokirkon sakastissa oli saarnatuoli. Tilikirjamerkintöjen mukaan puuseppä Matz sai palkkaa saarnatuolin rakentamisesta sakastiin vuonna 1617.²²

Vuonna 1622 kuvanveistäjä (*bildesnidharen*) ja maalari saivat palkkion saarnatuolin pystytyksestä kirkkoon ja seppä Clement korvauksen taotusta tukiraudasta, jota käytettiin pilarin viereen sijoitetun saarnatuolin kiinnittämiseen. Samoin muurarimestarit Peer ja Clemett saivat palkkion saarnatuolin pystytystöistä. Tähän saarnatuoliin johti ovellinen portaikko, sillä vuonna 1622 sen oveen hankittiin lukko ja avain.²³ Tiedämme myös, että saarnatuolissa oli tiimalasi, sillä seppä Karhu Clemet sai vuonna 1626 maksun tiimalasiin tekemästään raudasta.²⁴ Vuonna 1633 puuseppä Lambert sai puolestaan maksun tehtyään samaiseen saarnatuoliin uuden lattian.²⁵

Kyseinen saarnatuoli sijaitsi sakastin edessä, alttarilta katsottuna viidennen pylvään vieressä.²⁶ Sen itäpuolella olivat poikkikäytävä ja kirkkosalin kuorista erottanut aita.²⁷

Vuonna 1639 tai 1640 tuomiokirkon vanha saarnatuoli myytiin Loimaan kirkkoon, jossa se oli jäljellä ainakin vielä vuonna 1724.²⁸ Lähteet eivät kerro, oliko kyseessä vuonna 1617 sakastiin valmistunut saarnatuoli vai vanhempi tuoli, jonka maalaamisesta Hinrich-maalari oli vuosina 1615–1616 saanut maksun. Vuonna 1622 pylvääseen kiin-

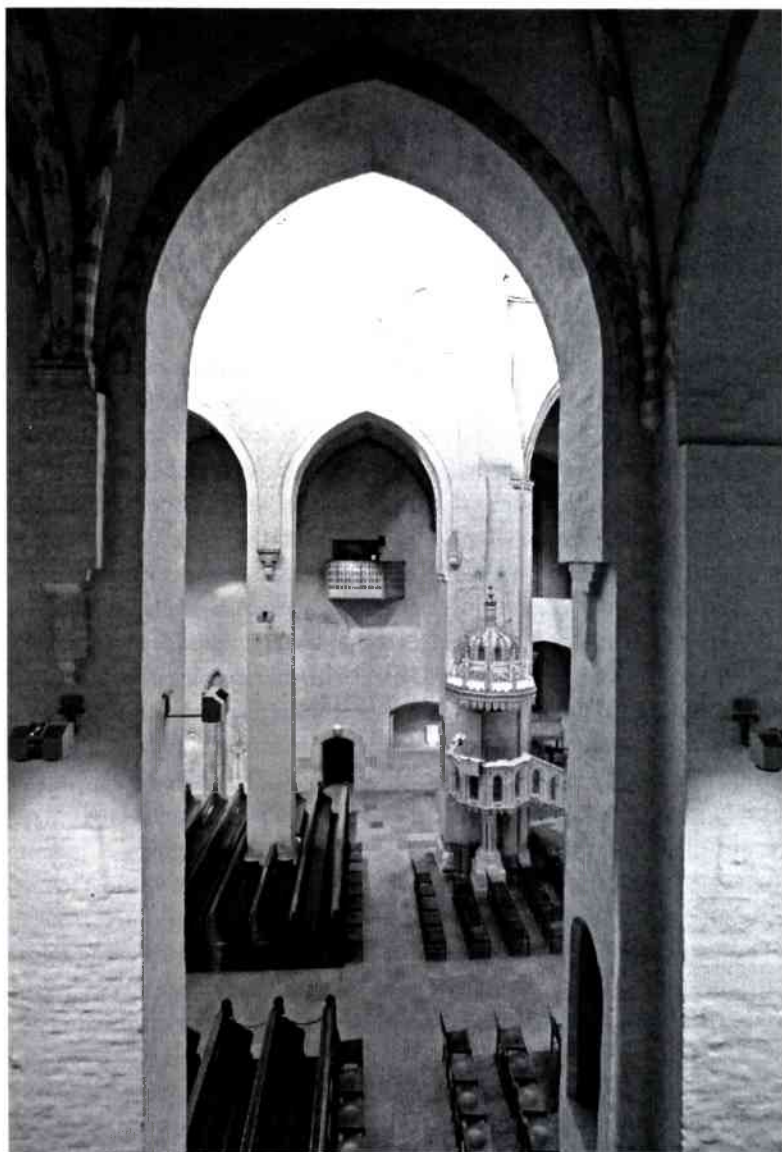
nitetty saarnatuoli lieene ainakin säilynyt paikallaan, sillä Turun Akatemiasa opiskellut, vermlantilaissyntyinen ylioppilas Petrus Gyllenius (1622–1675) kirjoitti vuonna 1650 päiväkirjaansa, että uusi saarnatuoli pystytettiin tuolloin vanhan saarnatuolin edessä olevan pylvään viereen.²⁹ Jos se olisi siirretty Loimaan kirkkoon jo kymmenen vuotta aikaisemmin, kirjoittaja tuskin olisi kuvaillut sen avulla uuden saarnatuolin sijaintia.

Henrik Flemingin lahjoittama saarnatuoli

Ehti kulua vain runsaat kaksikymmentä vuotta edellisen saarnatuolin valmistumisesta, kun sen edessä sijaitsevan pylvään viereen pystytettiin uusi saarnatuoli. Sen lahjoitti Lehtisten kartanonherra Henrik Fleming (1584–1650).³⁰ Hän oli aikaisemmin lahjoittanut saarnatuolit Naantalissa, Taivassalossa ja Mynämäen kirkkoihin, Tukholman Pyhän Jaakobin kirkkoon sekä Viipurin tuomiokirkkoon.³¹ Lukuisine lahjoituksineen Fleming erottui aikalaisistaan; vaikka saarnatuolit olivat suosittuja lahjoituskohteita, niitä teetettiin yleensä vain yhteen kirkkoon.

Kuten mainitsin, Henrik Fleming ei ehtinyt nähdä vuonna 1650 valmistunutta lahjoitustaan paikoillaan Turun tuomiokirkossa. Petrus Gyllenius kirjoitti päiväkirjaansa saarnatuolin pystyttämisestä marraskuun 11. päivänä 1650.³² Se oli kuitenkin valmistunut useita vuosia ennen pystytystä, sillä tästä saarnatuolistä tiedettiin kertoa jo vuosia ennen sen käyttöönottoa. Johannes Ulvichius (k. 1652) mainitsi sen vuonna 1647 painetussa ylistysrunossa.³³ Henrik Flemingin ja Mietoisten kappelikirkon kunniaksi laaditussa runossa kuvailtiin Flemingin Turkuun lahjoittamaa saarnatuolia kauniiksi: ”Uth i Åbo Kyrkia en Predikstool/ Som är rätt mächta skön och icke fuul/ haar han låtit göra och föråhra/”.³⁴ Kun Ulvichius luetteli Flemingin lukuisat lahjoitukset, hän mainitsi Turun tuomiokirkon saarnatuolin niistä ensimmäisenä.

Petrus Gyllenius kertoi päiväkirjassaan myös vuoden 1649 yhteenvedossa Flemingin saarnatuolistä sekä touko- ja kesäkuun aikana tuomiokirkossa tehdyistä rakennus- ja kunnostustöistä. Tuolloin purettiin vanha kuori ja altari, joka siirrettiin edemmäksi uuteen, vuonna 1627 Jacob Wollen kustannuksella kunnostettuun kuoriin. Uusi saarnatuoli pystytettiin pylvään viereen, joka oli vanhan kuorin alkukohdassa,

Kuva 2: Henrik Flemingin Turun tuomiokirkkoon lahjoittama, vuonna 1650 käyttöön otettu saarnatuoli sijaitsi saman pylvään vieressä kuin nykyinen, vuonna 1837 valmistunut saarnatuoli. Kuva: Totti Tuhkanen.

sakastiin johtavalla poikkikäytävällä (kuva 2).³⁵ Muutostöiden myötä oli saarnatuoli mahdollista sijoittaa yhtä pylvästä lähemmäksi uutta kuoria, vanhan saarnatuolin eteen, neljännen pylvään viereen. Näiden rakennushankkeiden vuoksi Henrik Flemingin lahjoitus ilmeisesti sai odottaa pystytystään useamman vuoden ajan.

Saarnatuolin kuvaohjelma

Sijainnin lisäksi Gyllenius kuvaili saarnatuolin ulkoasua. Kuvauksen mukaan jalosukuisen herra Henrik Flemingin teettämää saarnatuolia kantoi päänsä päällä iso mies, Pyhä Kristoforos. Saarnatuolissa oli useita taidokkaasti veistettyjä enkeleitä, evankelistoja ja apostoleja, jotka oli maalattu hienosti kullalla ja lukuisilla väreillä. Katoksen kruunasi ylimpänä oleva pelikaani, joka ruokki poikasiaan rinnastaan nokkimallaan verellä.³⁶

Saarnatuolin kantaja Pyhä Kristoforos oli seurakunnalle tuttu jo vuosisatojen takaa. Kookas, Jeesus-lasta olkapäällään kantava pyhimys kuului monien Suomen keskiaikaisten kirkkojen kalkki-maalausten kuvastoon.³⁷ Pyhän Kristoforoksen, kuten monen muunkin pyhimyksen, merkitys jatkui pitkään reformaation jälkeen, joskin sen sisältö sai ajan kuluessa uusia painotuksia. Tove Riskan mukaan reformaatioteologi Philipp Melanchton näki pyhimyksen nimes-
sä myös suoraan saarnaan liittyvän merkityksen. Se tarkoitti paitsi Kristuksen kantamista myös hänen oppinsa välittämistä ja nostamista kansan nähtäväksi.³⁸

1600-luvun lopulla ja 1700-luvulla tehtiin Pyhän Kristoforoksen kantamat saarnatuolit esimerkiksi Sipoon, Vesilahden, Kangasalan, Askolan, Hattulan ja Tenholan kirkkoihin. Riskan mukaan Pyhä Kristoforos saarnatuolin kantajana muodosti erityisen tradition juuri Suomessa, sillä Keski-Euroopassa, Ruotsissa ja Virossa näitä saarnatuoleja tunnetaan vain muutama. Esikuva löytynee kuitenkin Virosta, missä Tallinnan Pyhän Nikolauksen kirkossa oli kuvanveistäjä Tobias Heintzen (1589–1653) valmistaman saarnatuolin jalassa juuri Pyhä Kristoforos.³⁹ Tämä saarnatuoli oli Virossa kartanoita omistaneelle ja siellä vuosia työskennelleelle Henrik Flemingille tuttu, samoin kuin sen veistäjä Tobias Heintz, joka oli tehnyt Flemingille jo moniosaisen epitafin eli muistotaulun Mynämäen kirkkoon.⁴⁰

On ilmeistä, että tuomiokirkon saarnatuolissa oli Jeesusta Vapahtajana esittävä veistos, vaikka Gyllenius ei mainitse sitä: Vapahtajaveistos on esimerkiksi Siuntion kirkon saarnatuolissa, jonka esikuvana oli ollut tuomiokirkon saarnatuoli. Vapahtajan ja häntä ympäröivien apostolien ja evankelistojen veistosryhmät liittyvät lähes kaikkiin Suomen kirkkojen 1600-luvun saarnatuoleihin. Kaikki kaksitoista apostolia ja neljä evankelistaa on kuitenkin harvoin kuvattu samaan saarnatuoliin; yleensä Vapahtajan lisäksi on kuvattu ainakin apostolit Pietari ja Johannes.

Reformaation jälkeisissä saarnatuoleissa Jeesus on lähes aina esitetty *Salvator Mundi* -aiheisena Vapahtajana, joka on nostanut oikean kätensä siunaukseen. Apostolien ja evankelistojen yhteyteen on liitetty tavanmukaiset attribuutit, joista katsojan oli helppo tunnistaa heidät. Esimerkiksi apostoli Pietarilla oli kädessään kookas avain ja evankelista Markuksen vieressä oli leijona. Vapahtajan rinnalle kuvatut apostolit ja evankelistat vahvistivat roolinsa kautta saarnatuolin keskeisintä funktiota Jumalan sanan julistamisen kateederina. Apostolit oli kutsuttu levittämään evankeliumin sanomaa, ja evankelistojen tekstejä puolestaan luettiin saarnatuolista.

Attribuuttejaan kantavat apostolit ja evankelistat jäivät jäljelle keski-ajan alttarikaappien kuvastosta, jossa niiden rinnalla olivat esiintyneet pyhimykset. 1600-luvulla kirkoissa oli vielä lukuisia keskiaikaisia veistoksia seurakuntalaisten nähtävillä, vaikkakin ehkä sivummalle siirrettyinä, mutta reformaation jälkeen tehdyissä kirkollisissa kalusteissa Raamatun henkilöt astuivat pyhimysten tilalle.

Gregorius Halleniuksen (k. 1772) kuvaus Mynämäen kirkon saarnatuolista sopii luonnehtimaan myös yleisemmin aikakauden tyyppillistä saarnatuolia:

Kuvat, kukin omissa syvennyksissään, esittävät apostoleja ja heidän keskellään on Vapahtajamme opettamassa seurueelleen, niin että koko kuva herättää seurakuntalaisissa hartautta ja uskon kilvoitusta myös muiden aistien välityksellä, kuin mitä pappi takoo äänellään heidän mieleensä ja korviinsa.⁴¹

Kuten aikaisemmin mainitsin, ylimpänä tuomiokirkon saarnatuolin katoksessa oli pelikaani. Kristusta ja hänen uhrikuolemaansa symboloiva, poikasiaan verellään ruokkiva pelikaani oli myös Henrik Flemingin Tukholman Pyhän Jaakobin kirkkoon teettämässä saarnatuolin katoksessa. Tätä vuonna 1815 purettua saarnatuolia koristivat Vapahtajan, evankelistojen ja apostolien veistokset. Lahjoittajien vaakunat olivat ylimpänä katoksessa. Myös saarnatuoliin vievän portaikon oven yläpuolella olivat Flemingin ja hänen toisen puolisonsa Sigrid Kurtzelin (k. 1673) vaakunat, kuten Naantalın kirkossa ovat Flemingin ja hänen ensimmäisen puolisonsa Ebba Båatin (k. 1630) vaakunat.⁴²

Fleming oli tehnyt sopimuksen Pyhän Jaakobin kirkon saarnatuolin veistotyöstä vuonna 1634.⁴³ Saarnatuolin tekijä oli mestari nimeltä Mårthenn. Göran Axel-Nilssonin mukaan hän oli Ruotsin kruunun ja laivaston kuvanveistäjänä toiminut Martin Redtmer (k. 1655).⁴⁴

Gylleniuksen mukaan myös Flemingin Turun tuomiokirkkoon lahjoittama saarnatuoli tehtiin Tukholmassa. Hän ei kuitenkaan nimeä sen valmistajaa.⁴⁵ Saarnatuolin tekijänä on yleisesti pidetty Michael Baltia (k. 1676).⁴⁶ Carl Henric Strandberg mainitsee, että Balt oli kotoisin Ranskasta ja tuli Turkuun pystyttämään Pariisissa valmistetun saarnatuolin. Strandberg ei valitettavasti kerro lähdettä, johon hänen tietonsa pohjautuu.⁴⁷

Lähteet eivät mainitse, oliko Turun tuomiokirkon saarnatuolissa Flemingin vaakuna. Flemingin ja muiden aatelisten 1600-luvulla teettämien vastaavien lahjoitusten perusteella voidaan olettaa, että siinä oli. Maallisen vallan kontekstiin kuuluneet lahjoitusvaakunat sijoitettiin yleisesti Jumalan kuninkuutta symboloivaan saarnatuolin katokseen. Myös Flemingin teettämässä Naantalın, Mynämäen ja Tavassalon kirkkojen saarnatuoleissa lahjoitusvaakunat ovat korkealla katoksessa. Ne siis saivat mahdollisimman näkyvän paikan Jumalan sanan välittämiseen tarkoitetuissa saarnatuoleissa. Lisäksi lahjoittajista saatettiin kertoa monisanaisesti tuoleihin liitetyissä teksteissä. Esimerkiksi Naantalın kirkossa Flemingin maallisista ansioista kerrotaan seikkaperäisesti lahjoitustekstissä, joka alkaa aikakaudelle tyypillisellä toteamuksella, että saarnatuoli on lahjoitettu Jumalan kunniaksi ja kirkon kaunistukseksi.⁴⁸

Tilikirjamerkinnoista saamme vielä lisävalaistusta Flemingin saar-

Kuva 3: Christoffer Baldaun valmistama seinäkynttelikkö, jonka Gustaf Horn ja Barbro Kurck lahjoittivat Birgitta-tyttärensä muistoksi vuonna 1654. Turun tuomiokirkkomuseo. Kuva: Totti Tuhkanen.

natuoliin. Vuonna 1654 Kankaisten kartanon Gustaf Horn lahjoitti siihen kynttelikön.⁴⁹ Vuoden 1655 inventoinnissa kerrotaan, että hopeinen kynttelikkö ("ljusarm") oli kaksihaarainen.⁵⁰ Tuomiokirkossa on yhä jäljellä hopeisen seinäkynttelikkö, jonka Gustaf Horn ja hänen vaimonsa Barbro Kurck lahjoittivat kuolleen Birgitta-tyttärensä muistoksi vuonna 1654 (kuva 3). Kaksihaaraisen, hopeisen ja enkelinmuotoisen kynttelikön on valmistanut tukholmalainen kultaseppä Christoffer Baldaun. Se oli vielä 1700-luvulla kiinnitettyä saarnatuoliin.⁵¹

Ilmeisesti kyseessä on sama kynttelikkö, joka tilikirjassa mainitaan lahjoitetun saarnatuolia varten lokakuun 2. päivänä 1654.⁵² Flemingin saarnatuoliin liittyvistä myöhemmistä viittauksista mainittakoon, että kuningas Kaarle X Kustaan kuoltua vuonna 1660 hankittiin saarnatuolin suruverhoilua varten kangasta.⁵³

Domkyrkogruppen

Henrik Flemingin Turun tuomiokirkkoon teettämän saarnatuolin uskotaan olleen esikuvana usealle 1600-luvun saarnatuolille.⁵⁴ Tuomiokirkon hallitseva asema hiippakunnan kirkkojen hierarkiassa vahvisti myös sen esineistön esikuvallista roolia. Mahdollisesti myös saarnatuo-

lin tietyt erityispiirteet, kuten Pyhä Kristoforos tuolin jalkarakenteessa, puhuttelivat aikalaisia siinä määrin, että niitä haluttiin toistaa.

Turun tuomiokirkon saarnatuolin sidos Ernst Lorenz Creutzin (1619–1684) Siuntion kirkkoon vuonna 1683 tilaamaan uuteen saarnatuoliin on erityisen hyvin dokumentoitu. Siuntion kirkossa oli entuudestaan Horn-, Tott- ja Vaasa-suvun sekä Kaarina Maununtytären vaakunoin koristeltu saarnatuoli, jonka 1620-luvulla oli lahjoittanut silloinen Sjundbyn herra Åke Tott (1598–1640).⁵⁵ Sjundbyn uusi omistaja Ernst Lorenz Creutz halusi lahjoittaa kirkkoon uuden tuolin. Turun kämnerioikeuden pöytäkirjamerkinnästä käy ilmi, että Turun hovioikeuden presidentin Creutzin tilaama saarnatuoli päätettiin tehdä Turun tuomiokirkossa olleen saarnatuolin mallin mukaan ”*after samme Skamplun, som Predikstohlen här i kyrkan tillförene var*”. Tuolin tekivät arvostettu kuvanveistäjä Mathias Reiman (k. 1684) ja puuseppä Henrik Mattson Leino.⁵⁶

Siuntion saarnatuolissa on tuomiokirkosta tutut peruselementit: sitä kantaa Pyhä Kristoforos, peileissä on Vapahtajaa ja apostoleja esittävät figuurit, ylimpänä katoksessa on poikasiaan sydänverellä ruokkiva pelikaani. Nils Cleve kutsui Siuntion saarnatuolia jopa Turun tuomiokirkon saarnatuolin kopioksi, vaikka hän myöhemmin toikin esille myös niiden mahdollisia eroavuuksia.⁵⁷ Suoranaisena kopiona sitä tuskin voidaan pitää, sillä tuomiokirkon saarnatuoli oli palanut jo muutama vuosi ennen kuin Siuntion saarnatuolin rakentamisesta sovittiin.

Cleve käytti nimitystä *domkyrkogruppen* niistä saarnatuoleista, jotka hänen mukaansa olivat saaneet vaikutteita Turun tuomiokirkon saarnatuolista. Siuntion lisäksi tähän ryhmään kuuluvat ainakin Marttilan, Maarian, Auran, Hiittisten, Pernajan, Pyhtään, Elimäen, Hattulan, Lammin ja Pukkilan kirkkojen saarnatuolit.⁵⁸ Mahdollisia vaikutusyhteyksiä voidaan seurata myös tuomiokirkon saarnatuolia edeltäneeseen aikaan: Flemingin aikaisemmin Tukholman Pyhän Jaakobin kirkkoon teettämää saarnatuolia koristivat samat tuolle ajalle tyypilliset veistokset: Vapahtaja, evankelistat, apostolit ja pelikaani.

Petter Thorwösten rahoittama saarnatuoli

Toukokuun 29. päivänä vuonna 1681 tuomiokirkossa raivonnut tulipalo tuhosi katon, huomattavan osan kirkon sisustuksesta ja sen mukana Flemingin saarnatuolin.⁵⁹ Kesti lähes kymmenen vuotta saada interiööri ennalleen. Osana jälleenrakennusta kirkkoon tilattiin myös uusi saarnatuoli.⁶⁰ Varainhankinta kirkon kunnostustöitä varten aloitettiin heti tulipalon jälkeisenä kesänä; rahaa kerättiin myös maanlaajuisella keräyksellä.⁶¹ Kirkon korjaukseen lahjoituksia antaneita luvattiin muistaa ylistävin sanoin ja ikuistaa heidän nimensä erityiseen kirjaan.⁶²

Kirkkoneuvosto teki jo loppuvuodesta 1681 kirjallisen sopimuksen saarnatuolin rakentamisesta tukholmalaisen kuvanveistäjän Johan Ulrich Beurlen (Beuerlein, k. 1697) kanssa. Uuden saarnatuolin oli tarkoitus valmistua seuraavaksi syksyksi: työ oli määrä tehdä osin Tukholmassa sekä seuraavana kesänä myös Turussa. Tammesta, päärynäpuusta ja lehmuksesta valmistettu saarnatuoli tuli maalata ja kullata ”parhaalla mahdollisella tavalla”. Urakan hinnaksi sovittiin 5 500 kuparitaaleria. Ruukinpatruuna Petter Thorwöste nuorempi (k. 1703) lupautui lahjoittamaan rahaa tähän suureen hankkeeseen.⁶³ Kirkkoneuvosto päätti asettaa valtion varainhoitajan Sten Bielken työn edunvalvojaksi, jotta tuomiokirkon ja seurakunnan varat käytettäisiin mahdollisimman oikein ja lahjoittaja voisi olla tyytyväinen.⁶⁴

Tukholmasta tilattu saarnatuoli valmistui kuitenkin vasta 1680-luvun lopulla. Tuomiokirkon tilikirjan mukaan vielä vuosina 1686–1688 kuvanveistäjälle ja maalarille maksettiin useaan kertaan saarnatuoliin liittyvistä töistä.⁶⁵ Vuonna 1686 olivat veistotyöt niin pitkällä, että saarnatuolia alettiin maalata. Elokuussa 1686 sai maalari yhdelle sivulle tekemästään koemaalauksesta palkkion.⁶⁶ Varsinaisen maalaustyön teki konterfeijari Anders Ulich (k. 1701), palkkiotietojen mukaan vuosina 1687–1688.⁶⁷

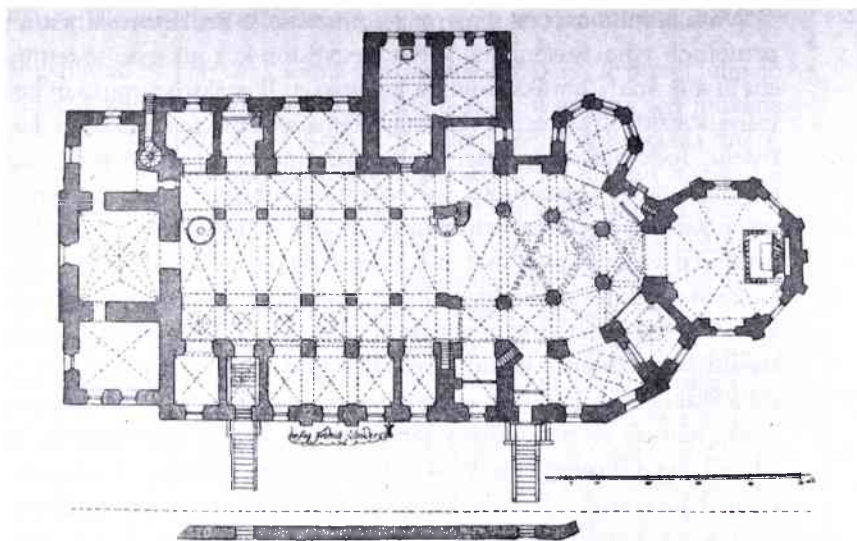
Uutta saarnatuolia odoteltaessa jouduttiin hankkimaan korvaava väliaikaisratkaisu. Maarian kirkon eteisessä oli saarnatuoli, joka piispan mukaan oli mahdollista lainata tuomiokirkkoon. Se oli myös suurempi kuin tuhoutunut tuoli, jonka todettiin olleen liian ahdas.⁶⁸ Marraskuussa 1681 tuomiokirkossa oli käytössä jokin väliaikainen saarnatuoli, sillä kirkkoneuvosto määräsi ostettavaksi kangasta sen ja alttarin verhoiluun.⁶⁹

Vielä huhtikuussa vuonna 1688 kuvanveistäjä Beurlelta tilattu saarnatuoli oli viimeistelemättä. Kirkkoneuvoston kokouksessa todettiin, ettei työtä voida hyväksyä ilman kultauksia. Pöytäkirjan mukaan kuvanveistäjältä oli ankarasti vaadittava tämä sopimuksen mukainen koristelu. Todettiin myös, ettei ruukinpatruuna Petter Thorwöste, joka oli lahjoittanut saarnatuolia varten suuria summia, voisi olla ilman kultauksia jätettyyn saarnatuoliin tyytyväinen. Lopuksi todettiin alkuperäiseen sopimukseen lisätyn tuhannen kuparitaalerin korvaus, jolloin kokonaiskustannukseksi oli kertynyt kaikkiaan 6 500 kuparitaaleria.⁷⁰ Toukokuun kirkkoneuvoston kokouksessa keskusteltiin jälleen laajalti saarnatuolista ja kuvanveistäjän uudesta vaatimuksesta saada vielä lisäkorvaus, jotta hän selviytyisi suurista kuluista ja vaikeuksista, joihin hän oli saarnatuolityössään joutunut. Vaikka tuomiokirkko ja lahjoittaja eivät olleet velvollisia lisäkorvauksiin, päätettiin kuvanveistäjälle hänen köyhyytensä ja kurjuutensa sekä hänen tuomiokirkkoon kuninkaan ja kuningattaren tuoliin lupaamansa mallin ja piirustuksen vuoksi maksaa vielä 500 kuparitaaleria.⁷¹

Vitkallisesti edenneen saarnatuoli-hankkeen päätekiä oli kaikesta huolimatta taitava ja tunnustettu kuvanveistäjä.⁷² Johan Ulrich Beurlelta tiedetään työskennelleen vuosien 1675–1678 aikana Tukholmassa kuvanveistäjä Petter Schultzin (1647–1689) työpajassa.⁷³ Schultz oli veistänyt Turun tuomiokirkkoon vuonna 1678 marmorisen muistomerkin, jonka Christina Brahe (1609–1681) oli teettänyt miehensä Åke Tottin muistoksi. Tuomiokirkossa vieläkin jäljellä olevan muistomerkin Beurle kunnosti vuoden 1681 palon jälkeen Christina Brahen kustannuksella.⁷⁴ Mahdollisesti aikaisempi työskentely Petter Schultzin työpajassa toimi suosituksena sille, että Beurlelta tilattiin sekä muistomerkin kunnostus että tuomiokirkon saarnatuoli.

Uusi saarnatuoli pystytettiin samaan paikkaan, kaksoispylvään viereen, missä sen edeltäjäkin oli ollut (kuva 4). Christian Friedrich Schröderin vuonna 1759 laatimassa pohjapiirroksessa käy ilmi, että saarnatuoliin johtavat rappuset olivat pylvään itäpuolella.⁷⁵ Thorwösten rahoittama saarnatuoli säilyi tuomiokirkossa huomattavasti pidempään kuin edeltäjänsä, mutta myös sen kohtalona oli tulipalo. Se tuhoutui Turun suurpalossa vuonna 1827.⁷⁶

1700-luvun lopulla Turun hovioikeuden presidentti Germund Carl Cederhjelm (k. 1789) kirjoitti tuomiokirkkoa koskeviin muistiin-

Plan och fasad av Åbo domkyrka 1759.

Kuva 4: Petter Thorwösten kustantama saarnatuoli on merkitty Schröderin vuonna 1759 laatimassa Turun tuomiokirkon piirroksessa neljännen pylvään viereen. Kuvalähde: Rinne 1913, 53.

panoihinsa, että tuoli oli mustaa puuta, kuvat valkoista marmoria ja ylimpänä oli kaksi enkeliä. Lisäksi Cederhjelm kertoi, että lahjoittajan Petter Thorwösten ja tämän puolison Maria Sparfin muotokuvat olivat saarnatuolin alla. Lahjoitusvuosi oli hänen mukaansa 1685; samana vuonna piispa Gezelius vanhempi oli myös vihkinyt saarnatuolin. Cederhjelm mainitsi, että pariskunta lahjoitti lisäksi 1 000 taaleria kirkon ylläpitoon.⁷⁷

Saarnatuolin kehyskaiteessa oli Franz Kockin vuonna 1729 lahjoittama tiimalasi.⁷⁸ Saarnan pituutta mittaavat tiimalasit kuuluivat olennaisena osana saarnatuolin varustukseen. Vaikka saarna oli jumalanpalveluksen tärkein osa, se ei saanut kestää yli tuntia. Sallittu pituus, *en klockotime*, mainittiin jo vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä, jossa täsmennettiin, että tuntiin tuli mahtua myös rukoukseen kehoitus ennen ja jälkeen saarnan.⁷⁹

Adolf Lindmanin (1821–1874) 1860-luvulla julkaistussa, Turun tuomiokirkosta ja sen muinaismuistoista kertovassa kirjassa on kuvaus myös vuonna 1827 palaneesta saarnatuolistä. Lindmanin mukaan sitä kantoi pylväis ja kaksi karyatidia, naishahmoista veistosta. Saarnatuolissa oli kahdentoista apostolin kuvat ja katoksessa enkeleiden ympäröimänä Vapahtaja, jonka jaloissa oli käärme. Lindman kertoi tuhat taaleria maksaneen (vrt. kirkon tilikirjat ja Cederhjelman antamat tiedot edellä) saarnatuolin olleen musta ja kuvien ja koristeiden valkoiset. Saarnatuoliin oli kiinnitetty taulu, jossa oli vuosiluku 1668 ja sen hankinnan rahoittaneen Petter Thorwörsten nimi.⁸⁰ Nils Cleven mukaan vuosiluku on väärä, sen pitäisi olla 1686.⁸¹

Kuvailujen perusteella saarnatuolissa oli tyypilliset Vapahtajaa ja apostoleja esittävät veistokset. Tavallisesta käytännöstä poiketen tuoliin oli kuvattu kaikki apostolit. Epätavallinen ratkaisu olivat myös marmoriveistokset – yleensä puisissa saarnatuoleissa oli puuveistokset. Schultzin työpajassa työskennelleelle Beurlelle marmori on toki ollut tuttu materiaali, joten sen käyttäminen saarnatuolissa ei ole ollut mahdotonta. Mahdollista on myös, että saarnatuolin puuveistokset on vain maalattu marmoripintaa jäljitteleviksi. Saarnatuolia kantaneet, antiikin veistoksista tutut karyatidit olivat yleisiä 1600-luvun kuvastossa. Sellaiset löytyvät esimerkiksi Henrik Flemingin Mynämäen kirkkoon teettämästä hautaustuomerkistä, mutta saarnatuoleissa ne olivat harvinaisia.

Cederhjemin lyhyt maininta Petter Thorwörsten ja hänen puolisonsa muotokuvista on mielenkiintoinen. Oliko saarnatuoli niin korkealla, että sen alapuolelle saattoi luontevasti ripustaa kuvat, vai olivatko ne osa saarnatuolia? Suomesta vastaavia esimerkkejä ei tunneta, mutta Tanskassa on säilynyt useita 1600-luvun saarnatuoleja, joihin lahjoittajapariskunnan kuvat on maalattu. Erityisesti porvariston muotokuvia maalattiin heidän lahjoittamiinsa saarnatuoleihin. Kasvokuvat on sijoitettu usein katokseen kuten aatelisvaakunat. Lahjoittajapariskunnan tai koko perheen kuva saatettiin sijoittaa myös pylväiseen, jonka vieressä saarnatuoli oli.⁸²

Esimerkilliset lahjoittajat

Kirkollinen ja myös maallinen esivalta kantoi huolta Suomen kirkkojen huonosta hoidosta. Pietari Brahe muistutti vuonna 1639 kirjoittamassaan selvityksessä, miten esi-isien suurella vaivalla ja työllä rakentamat kirkot vaativat ylläpitoa ja huoltoa. Jokaisen tuli varallisuutensa ja asemansa mukaan osallistua niiden kunnossapitoon ja koristeluun.⁸³ Piispa Johannes Gezelius vanhempi totesi vuonna 1673, miten esi-isien suurilla kustannuksilla rakentamien kirkkojen heitteillejätö oli iso häpeä ja Jumalalle epämieluisa teko.⁸⁴

Aikalaiskuvauksista välittyvä käsitys, että Suomen kirkot olivat 1600-luvun alussa perin lohduuttomassa kunnossa.⁸⁵ Piispa Rothoviuksen mukaan jopa Turun tuomiokirkko oli laiminlyöntien takia päässyt pahasti rapistumaan. Hän ryhtyikin edistämään tuomiokirkon ja myös muiden Suomen kirkkojen kunnostusta.⁸⁶ Rothovius korosti erityisesti aateliston ja papiston asemaa edelläkävijöinä kirkkojen kunnostamisessa ja kaunistamisessa.⁸⁷

Varakkaita seurakuntalaisia kannustettiin lahjoittamaan muun muassa jumalanpalveluksessa tarvittavaa esineistöä, jota ei ollut mahdollista hankkia kirkon varoin.⁸⁸ Aatelistoon vedottiin myös sen aseman velvoittaman esimerkillisyyden nimissä. Vuoden 1664 kuninkaallisessa säädöksessä todettiin, että aateliston lahjoitukset kirkkoille, kouluille ja sairaaloille olivat esimerkkeinä myös muille seurakuntalaisille. Nämä kiitettävät teot tuli tuoda julki hautajaisten yhteydessä pidettävässä saarnassa.⁸⁹ Esimerkillisyyteen vetoaminen oli ominaista hyveitä suosivalle aikakaudelle. Esimerkin, *exemplum*, voimaa korostettiin myös laajemmin 1600-luvun kasvatuksessa.⁹⁰

Kirkon varustamiseksi ja kaunistamiseksi annetut lahjoitukset olivat vuoden 1686 kirkkolain mukaan ”kijettävät”.⁹¹ Henrik Flemingin ylistysrunossa tähdennettiin kirkkojen rakentamisen ja koristamisen olevan kristillisiä tekoja, joita Jumala odottaa ja vaatii jokaiselta ihmiseltä: ”Thz är itt Christeligit wärck försan/ Som Gud fordrar oc kräfwär aff hwar Man/ Byggia och fordra Kyrkior och Gudz hws.”⁹² Tämä vaatimus oli sopiva aloitus lahjoittajana kunnostautuneen Flemingin kunniaa ylistävään runoon.

Fleming ja Thorwöste olivat molemmat elinaikanaan onnistuneet hankkimaan itselleen suuren maallisen omaisuuden. He olivat myös

niin merkittävässä yhteiskunnallisessa asemassa, että se edellytti heiltä esimerkillistä roolia kirkkojen ylläpitäjinä. Fleming kuului valtaapitävään aatelissukuun ja hoiti useita korkea-arvoisia sotilaallisia ja valtionhallinnollisia tehtäviä. Thorwöste oli merkittävän kauppiassuvun edustaja ja hyvin menestyvän Mustion ruukin omistaja.

Henrik Flemingin on sanottu olleen jopa aikakautensa merkittävien mesenaatti.⁹³ Jumalanpalveluksessa tarvittavien saarnatuolien ja muiden kaluste- ja esinehankintojen lisäksi hän rakennutti Mietoiisiin kappelikirkon. Turun tuomiokirkon saarnatuoli oli vain yksi hänen lukuisista lahjoituksistaan. Hän kuitenkin halusi tehdä tämän lahjoituksen tuomiokirkkoon, vaikka edellinen saarnatuoli oli siellä vielä käytössä. Ilmeisesti Fleming halusi varmistaa näkyvyytensä ja muistetuksi tulemisensa juuri hiippakunnan pääkirkossa. Thorwöste lahjoitti saarnatuolin vuoden 1681 tulipalon jälkeen, jolloin kansalaisia oli erityisesti pyydetty apuun. Aikaisemmin hän oli rakennuttanut Mustion ruukinkirkon.⁹⁴ Turussa Thorwöste toimi rahoittajana, mutta kirkonkirjojen merkinnöistä käy ilmi, että kirkolla oli kuitenkin ohjaava rooli saarnatuoli-hankinnan toimeenpanossa.

Mahtimiesten kirkolliset lahjoitukset olivat osa julkista esittäytymistä, mutta niillä oli myös uskonnollinen ulottuvuus, jonka kautta ne liittyivät osaksi vuosisataista muistokäytäntöä. Keskiaikaisten lahjoitusten ja sielunmessujen tilalle tuli reformaation jälkeen uudet keinot ja kirkolliset esineet, joiden avulla lahjoittaja saattoi varmistaa muistetuksi tulemisen seurakunnan edessä.⁹⁵

Myös valtaporvaristolla oli papistoa ja virkamiehistöä paremmat taloudelliset mahdollisuudet lahjoittaa kirkkoihin kallisarvoisia esineitä. Turun tuomiokirkossa oli kauppiailla ja muilla porvareilla näkyvä asema lahjoittajina, ja monet merkittävät kirkolliset esineet alttaritaulusta urkuihin olivat heidän varoillaan hankittuja.⁹⁶

Tuhkasta nouseva tuomiokirkko

Useita kertoja tulipaloissa tuhoutunut Turun tuomiokirkko rakennettiin aina uudestaan palvelemaan sen monia tehtäviä. Jälleenrakennukset, kuten koko tuomiokirkon historia, kertovat sen merkityksestä kaupungin eri säätyjä kokoavana tilana. Olen tarkastellut tätä tilaa

saarnatuolien rakennus- ja ylläpitohistorian näkökulmasta. Kaupunkilaisten silmissä saarnatuolien merkitystä kirkkosalissa korosti niiden näkyvän sijainnin ohella se, että jumalanpalveluksessa keskeiseen asemaan noussut saarna julistettiin sieltä.

Tiedot tuomiokirkon varhaisten saarnatuolien vaiheista jäävät hyvin niukoiksi. Monipuolisimman kuvan kirjalliset lähteet tarjoavat Lehtisen kartanonherran Henrik Flemingin ja Mustion ruukinpatruunan Petter Thorwösten lahjoittamista saarnatuoleista, joita olen tässä artikkelissa tarkastellut laajemmin. Molemmat lahjoittajat osallistuivat esimerkillisesti ja säätynsä velvoitteen mukaisesti Turun tuomiokirkon kaunistamiseen. Heitä myös muistettiin kiitossanoin ja erilaisin huomioin. Esimerkiksi Petter Thorwöste sai vastineeksi kauniista saarnatuolista (*”till en liten recompense för den wackra cantzeln”*)⁹⁷ tuomiokirkkoon ilmaisen hautapaikan, jonne haudattiin ainakin kaksi hänen lapsistaan.⁹⁸

Turun tuomiokirkko oli hiippakunnan arvokkain ja näkyvin sijoituspaikka lahjoituksille. Toistuvien tulipalojen, muutosten ja rakennushankkeiden vuoksi se myös tarjosi aina vain uusia lahjoitusmahdollisuuksia, ja oli samalla hyväntekijöiden näyttämö näiden hakiessa paikkaansa Jumalan silmissä ja ihmisten mielissä.

Viitteet

- 1 Petrus Gyllenius on kirjoittanut päiväkirjaansa: ”– kom ett ijl medh stort regn och hagel, och ett sådant mörcker att then ene icke sågh then andra, och Biskopen Mäster Jsaak som tå predikade i then nyvpsatte predikestoolen måste vidh liuss vplåsa texten”. Gyllenius 1882, 157–158.
- 2 Gyllenius 1882, 155.
- 3 Hanna Pirinen on osuvasti todennut, miten 1600-luvun kirkkointeriööri tarjosi tilan sosiaaliselle representaatiolle. Pirinen 1994, 32.
- 4 Kirkollisista lahjoituksista ks. esim. Pirinen 1994, 27–48; Pirinen 1996, 108–114; Tuhkanen 2005, 41–58, 111–148, 265–283; Tuhkanen 2008, 7–12.
- 5 Keskiaikaisista saarnatuoleista Suomessa ks. Cleve 1932, 130–135; Hiekkänen 2003, 111–112.
- 6 FMU 3632.
- 7 Markus Hiekkänen mainitsi esimerkkinä Tallinnan Pyhän Nikolauksen kirkon kuolemantanssimaalaukseen kuvatun saarnatuolin. Sähköpostikeskustelu 27.1.2010.
- 8 Jungman 1962, 528–535; Cleve 1932, 128.

- 9 Swartling 1986, 430; Hiekkänen 2003, 112.
- 10 Westhin koodeksissa todetaan avioliittoon vihkimisen yhteydessä: ”– colme kertha vanhan tauan iälken ouat julgistetudt Saarnastolilla”. Häkkinen 2012, 72. Mikael Agricolan Käsikirjassa neuvotaan vihkikaavassa kuulutusten yhteydessä: ”Ensin tulee saarnastuolista kolmasti näin julkisesta kuuluttaa.” Häkkinen 2011, 19. Kiitos professori Kaisa Häkkiselle, joka toi tietooni saarnatuolin suomenkielisen käytön näissä varhaisissa lähteissä.
- 11 von Stiernman 1882, 193.
- 12 Gyllenius 1882, 169; Pirinen 1996, 47–49; Hiekkänen 2007, 74.
- 13 Pirinen 1996, 57.
- 14 Hiekkänen 1994, 90–96.
- 15 Hiekkänen 1994, 94–95; Hiekkänen, 2007, 193. Hiekkasen mukaan myös tuomiokirkon kirkkomaata ympäröineessä muurissa oli ulkosaarnatuoli. Hiekkänen 2007, 189.
- 16 Cleve 1932, 125–129.
- 17 Vuoden 1571 kirkkojärjestyksessä todetaan: ”Så finnes ock wäl än nu några Landzkyrkior, ther antighen alzingen Predikestool är, eller elaak och oskickeligh, Therföre skal ock leggas böter vppå, så at skickelighe Predikestolar warda vpretadhe, ock stelte på the rum j Kyrkiorna, som ther til finnas wara bequemmast, så at man rydier vndan hwadh j wäghen står, antighen altare, stolar, beläter eller annat.” KO 1571. 1971, 36.
- 18 Nikula 1987, 609; Hiekkänen 2007, 211.
- 19 BÅH I, 1884, 84.
- 20 BÅH I, 1884, 50. Ks. myös Pirinen 1996, 84.
- 21 BÅH I, 1884, 69.
- 22 BÅH I, 1884, 86. Myös Vehmaan kirkon sakastissa on ollut saarnatuoli, jonka kirjalautaan on veistetty vuosiluku 1580. Riska 1959, 26.
- 23 BÅH I, 1884, 96–97.
- 24 BÅH I, 1884, 107.
- 25 BÅH I, 1884, 128.
- 26 Sijainti voidaan päätellä Petrus Gylleniuksen päiväkirjassa olevan kuvauksen perusteella. Siinä kerrotaan, että vuonna 1650 valmistunut saarnatuoli tehtiin vanhan saarnatuolin edessä olleen pylvään viereen. Gyllenius 1882, 154.
- 27 Tuomiokirkon kirkkosalista ja kuorista 1600-luvun alussa ks. Pirinen 1996, 84; Gardberg 2000, 154; Hiekkänen 2007, 211.
- 28 Loimaan kirkkoa korjattiin vuosina 1639–1640, jolloin sen sisätilat uusittiin. Tässä yhteydessä ostettiin Turun tuomiokirkosta vanha saarnatuoli. Se sijoitettiin kirkon eteläseinälle. Riska 1979, 12–13; Nikula 1987, 609.
- 29 Gyllenius 1882, 154.
- 30 Henrik Flemingistä ks. Syrjö 2003, 807–808; Henrik Flemingistä lahjoittajana ks. Tuhkanen 2008; Tuhkanen 2009, 43–52.
- 31 Tuhkanen 2008, 34–69.

- 32 "Den. 11. November Begynte the till att vpsättia vthi Åbo kyrckia then nya predikestolen". Gyllenius 1882, 154.
- 33 Ylistysrunosta tarkemmin ks. Melander 1942, 111–114; Tuhkanen 2008, 28–29, 123–125; Viljamaa 2009, 31–42.
- 34 Ulvichius 1647.
- 35 Gyllenius 1882, 143–144. Saarnatuolista Gyllenius kirjoittaa: "then nyie predi[k]stoolen sattess vidh then pälaaren som för war gamble Choretz begynnelse i tvärgången till Sakeristijet". Gyllenius 1882, 144.
- 36 Gyllenius kertoo saarnatuolista: "thenna Stool ähr mycket konstrijkt giorder, en stor karl (: CHristophorus :) ståår och håller honom på sitt huffvudh, och öffverst på Huuffven sitter en stoor Pelican, medh sina ungar som vpsluka hanss blodh, huilcket han aff sitt bröst vthhacker, ähro och på samma Stool många andra beläter konstrijkt vthskorne, medh änglar, Evangelister och Apostlar, medh fijnt gull uthstofferade och medh äthskillige färgor målade." Gyllenius 1882, 154–155.
- 37 Esimerkiksi Perniön kirkon etelälaivan itäseinällä on kookas, Jeesus-lasta kantavaa Pyhää Kristoforosta esittävä kalkkimaalaus. Sen yhteyteen on kirjoitettu lupaus: "X(risto)pore s(ancte), virtutes su(n)t tibi ta(n)te! Qui te mane vide(n)t, nocturno tepore ride(n)t." (Pyhä Kristoforos, sinulla on niin suuria ihmeitä tekeviä voimia! Ne, jotka näkevät sinut aamulla, hymyilevät yön tullen). Pitkäranta 2004, 387.
- 38 Riska 1988, 259.
- 39 Riska 1988, 259.
- 40 Tuhkanen 2008, 71–90.
- 41 Viljamaa 2010, 15. Alkuperäinen teksti: Hallenius 1738, 26–27. Hallenius jatkaa: "Saarnatuolin yläpuolella kimaltelee pylvääseen kiinnitettyä kehänmuotoinen katos, jonka tehtävänä on ohjata saarnaajan sanojen ja puheen virtaa, jottei puhe pääsisi kirkon yläosissa puuroutumaan epäselväksi mutinaksi. Tuoli on sopivasti korotettu ylös lattiasta, jotta puhuja voi paremmin seurata seurakunnan käyttäytymistä ja kuulijat vastaavasti voivat kukin kuulla, miten heitä opetetaan ja ojennetaan. Niinpä, vaikka saarnatuoli on lähes upotettu yhteen pylvääseen, kuulijat voivat nähdä saarnaajan yhtä hyvin, istuivatpa he sivulaivoissa, keskiosassa tai kuorissa, ja pappi voi vain hieman päättään kääntelemällä nähdä kaikki kuulijansa ja ketkä astuvat sisään kirkkoon." Viljamaa 2010, 15.
- 42 Pyhän Jaakobin kirkon saarnatuolista tarkemmin ks. Lundmark 1930, 321–322.
- 43 Lundmark 1930, 321–322, 433 (liite 4).
- 44 Axel-Nilsson 1950, 286–287, 416. Märten Redtmeristä ks. myös von Corswant-Naumburg 1999, 19, 42. Efraim Lundmark on esittänyt saarnatuolin tekijäksi Jost Schütziä (k. 1674), joka valmisti saarnatuolin rappuset. Lundmark 1930, 322.
- 45 Gyllenius 1882, 154.

- 46 Ks. esim. Aspelin 1902, 18; Cleve 1932, 155; von Bonsdorff 1988, 258; Gardberg 2000, 155–156. Aspelin on pitänyt mahdollisena, että Balt olisi tehnyt myös Flemingin lahjoittaman Pyhän Jaakobin kirkon saarnatuolin. Aspelin 1902, 18. Säilyneiden asiakirjojen perustella tiedämme kuitenkin, että saarnatuolin teki mestari Märten.
- 47 Strandberg 1834, 204. 1600- ja 1700-luvuilla aloitetussa *Genealogia Sursilliana* -sukuselvityksessä kerrotaan Michael Baltin (myöhemmin Balt) olleen kotoisin Ranskasta, toimineen kuvanveistäjänä Oulussa ja koristelleen Pohjanmaan kirkkoja; Turun tuomiokirkon saarnatuolia ei veistäjän ansiolistassa kuitenkaan mainita. *Sursillin suku. Genealogia Sursilliana* 1971, 536.
- 48 Tuhkanen 2008, 38–39, 139–140.
- 49 BÅH XI–XII, 1901, 9.
- 50 BÅH XI–XII, 1901, 11.
- 51 Fagerström 2000, 309, 311.
- 52 Lämpimät kiitokset artikkelini refereerausunnon kirjoittajalle, joka mainitsi säilyneen kynttelikön ja sen mahdollisen yhteyden tilikirjamerkintään.
- 53 BÅH XI–XII, 1901, 30.
- 54 Meinander 1909, 125–127; Cleve 1932, 167–170; Gardberg 2000, 156.
- 55 Meinander 1909, 122–124; Segersven 2011, 92–97. Saarnatuolin kohtalosta Suitian salin kaappina ks. Meinander 1905, 49–50; Segersven 2011, 92–32.
- 56 Aspelin 1902, 21; Meinander 1909, 124–125; Cleve 1932, 169. Erään myöhemmin vääräksi osoittautuneen tulkinnan mukaan tämä Creutzin teettämä saarnatuoli olisi ollut alun perin Turun tuomiokirkossa, mutta sinne liian pienenä se olisi lahjoitettu Siuntion kirkkoon. Meinander 1909, 125.
- 57 Cleve 1932, 169.
- 58 Cleve 1932, 167, 170.
- 59 BÅH V, 1889, 42.
- 60 Gardberg 2000, 174–187.
- 61 Gardberg 2000, 174.
- 62 Lagus 1836, 300–301.
- 63 BÅH V, 1889, 47–48; Gardberg 2000, 176. Petter Thorwöste nuoremasta ks. Haggrén 2007, 761–763.
- 64 BÅH V, 1889, 49.
- 65 BÅH XI–XII, 1901, 68, 70, 71, 74, 76.
- 66 BÅH XI–XII, 1901, 71.
- 67 BÅH XI–XII, 1901, 74, 76. Anders Ulichista ks. Aspelin 1899a, 40–42.
- 68 BÅH V, 1889, 44.
- 69 BÅH V, 1889, 50.
- 70 BÅH V, 1889, 59–60.
- 71 BÅH V, 1889, 63–64.
- 72 Johan Beurlen perukirjan mukaan hänen Tukholman verstaassaan oli viisi työkalupenkkiä, lukuisia työkaluja, lehti- ja kukkaornamentein koristeltuja

- kehyksiä, keskeneräisiä töitä. Ks. tarkemmin Axel-Nilsson 1950, 113–114. Hänen kirjastoonsa kuului arkkitehtuuriin ja perspektiivioppiin liittyviä teoksia: "ein argetectur buch Vincentij Scamoxxia, A. Bosse Perspective buch, Freitags fortivcations buch, argitectur buch Migel Angelo" ja "2 argitectur bücher fon Vigenola in fransöscher sprache". Axel-Nilsson 1950, 116. Ks. myös von Corswant-Naumburg 1999, 124–125. Beurlesta laajemmin ks. Axel-Nilsson 1950, 388–389; von Corswant-Naumburg 1999, 124–125; 216–218. Beurlen työskentelystä Turun tuomiokirkossa ks. Aspelin 1899b, 26–28.
- 73 Axel-Nilsson 1950, 419.
- 74 BÅH V, 1889, 44, 48; Aspelin 1899b, 26; Gardberg 2000, 186.
- 75 Rinne 1913, 53.
- 76 Vuoden 1827 tulipalosta ja kirkon jälleenrakennuksesta ks. Gardberg 2000, 217–234. Pisimpään säilyi saarnatuolin savinen pienoismalli. Adolf Lindman mainitsee tuomiokirkon vanhassa sakastissa vielä palon jälkeen olleen Beurlen tekemän saarnatuolin pienoismalliin jäännöksiä. Lindman 1869, 22. Ks. Myös Aspelin 1899b, 26.
- 77 G. C. Cederhjelm kirjoittaa saarnatuolista: "Predikstolen af konstigt giordt swart trä med hwita marmor bilder, och deröfwer twänne änglar, skiänkt af bruks patron Pehr Thorwaest och dess hustru Maria Sparf 1685. och under predikstolen deras bilder, har efwen skiänkt 1000 R.d. till kyrckans underhållande, år 1685 blef efwen predikestolen inwigd af biskop Gezelio den äldre." Cederhjelm s.a., 5.
- 78 Cederhjelm s.a., 5; Lindman 1869, 21–22.
- 79 KO 1571, 36.
- 80 Lindman 1869, 21–22.
- 81 Cleve 1932, 144.
- 82 Pedersen 1999, 155–160, 164–166, 169–175.
- 83 Samalla Brahe toi esille huomion maamme kirkkojen huonosta hoidosta, mutta hän toi myös kiitollisuudella esille, miten joissakin kirkoissa oli Jumalan huoneista pidetty hyvää huolta ja edistetty Jumalan sanan julistamista. HFKP III, 1898, 424–425.
- 84 Lagus 1836, 246.
- 85 Esimerkiksi Klaus Fleming kritisoi piispa Sorolaiselle ja Gregorius Martini Teitille vuonna 1596 lähettämässään kirjeessä sitä, miten kirkot oli jätetty heitteille. Kirkkojen ikkunat olivat rikki, ja korpit, harakat ja muut linnut lensivät sisälle. Anthoni 1936, 165.
- 86 Pirinen 1996, 58–59; Gardberg 2000, 152–156.
- 87 Pirinen 1994, 27; Pirinen 1996, 59.
- 88 Lagus 1836, 221.
- 89 von Stiernman 1753, 237–238.
- 90 Johannesson 1997, 309–311; Johannesson 1998, 14.
- 91 KO 1686. 1986, 35.

- 92 Ulvichius 1647.
- 93 Wennervirta 1928, 171.
- 94 Haggren 2007, 762.
- 95 Ks. esim. Tuhkanen 2008, 149–151.
- 96 Ks. esim. Lindman 1869, 21–27; Gardberg 2000, 176–181.
- 97 Cederhjelm s.a., 11.
- 98 BÅH XI–XII 1901, 245, 258.

Lähteet

Painamattomat lähteet

- Cederhjelm, G.C. Hr. G.C. Cederhjelm's annotationer och handlingar om Finland. Angående Åbo Domkyrkia. [s.a.]. (afskr. af orig. i Upsala Univ.s. Bibl). Kopio Turun kaupunginkirjastossa.
- Viljamaa, Toivo. Käännökset Gregorius A. Halleniuksen väitöskirjasta *Exercitium academicum, Wirmoensis in Finlandia territorii memorabilia continens* (Aboae 1738), tekeillä oleva käännösprojekti. Elektroninen aineisto: (<http://www.saunalahti.fi/toivil/Hallenius.pdf>) Haettu 17.8.2010.

Painetut lähteet

- Anthoni, Eric: Claes Eriksson Flemings motskrift till Ericus Erics och Gregorius Martini Teit av den 28 aug. 1595. *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja* XXV 1935.
- Bidrag till Åbo stads historia I. Utdrag ur Åbo domkyrkas räkenskaper 1553–1634.* Toim. R[einhold]. Hausen. Bestyrelsen för Åbo stads historiska museum, Helsingfors 1884. (BÅH)
- Bidrag till Åbo stads historia V. Kyrkorådets i Åbo protokoll 1675–1689.* Toim. Carl v. Bonsdorff. Bestyrelsen för Åbo stads historiska museum, Helsingfors 1889. (BÅH)
- Bidrag till Åbo stads historia XI–XII. Utdrag ur Åbo domkyrkas räkenskaper 1634–1700* Toim. R[einhold]. Hausen. Bestyrelsen för Åbo stads historiska museum, Helsingfors 1901. (BÅH)
- Finlands medeltidsurkundur IV.* Toim. Reinhold Hausen. Statsarkiv, Helsingfors 1924. (FMU)
- Gyllenius, Petrus Magni: *Diarium Gyllenianum eller Petrus Magni Gyllenii Dagbok 1622–1667.* Toim. Rein[hold]. Hausen. Finska statsarkivet, Helsingfors 1882.
- Hallenius, Gregorius A.: *Wirmoensis in Finlandia territorii memorabilia continens. Exercitium academicum.* [s.n.], Aboae 1738.
- Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet, Tredje samlingen. 1539–1651. Ny följd.* Toim. K. G. Leinberg. [s.n.], Helsingfors 1898. (HFKP)

- Häkkinen, Kaisa (toim.): *Mikael Agricolan Käsikirja 1549*. Wanhan suomen arkisto 4, Turun yliopisto, Turku 2011.
- Häkkinen, Kaisa (toim.): *Codex Westh. Westhin koodeksin tekstit*. Wanhan suomen arkisto 5, Turun yliopisto, Turku 2012.
- Kircko-Laki Ja Ordningi 1686. Näköispainos ja uudelleen ladottu laitos vuoden 1686 kirkkolain suomennoksesta. Toim. Lahja-Irene Hellemaa et. al. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 444, Helsinki 1986. (KO 1686)
- Lagus, Wilhelm Gabriel (d.ä.)(toim.): *Samling af Domkapitlets i Åbo Circulär-Bref ifrån år 1564–1700. Första delen*. Hjelt, Åbo 1836.
- Lindman, A[dolf]: *Anteckningar om Åbo domkyrka och dess fornminnen*. Bidrag till Åbo stads historia. Första häftet. Frenckellska boktryckeriet, Åbo 1869.
- Pitkäranta, Reijo: *Suomen kirkkojen latina. EFIL. Ecclesiarum Finlandiae Inscriptiones Latinae*. Piirtokirjoitukset kirkoissa, kellotapuleissa ja hautausmailla. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1000, Helsinki 2004.
- von Stiernman, And[ers] Anton (toim.): *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och Förordningar etc. Angående Sweriges Rikes Commerce, Politie och Oeconomie. Tredie Del*. [s.n.], Stockholm 1753.
- von Stiernman, A[ndreas]. A[nton]: *Presterskapets redogörelser om forntida minnesmärken i Finlands kyrkor*. Samlade af A.A. von Stiernman. Utg. af R[einhold]. Hausen. *Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk* 38. Finska Vetenskaps-Societeten, Helsingfors 1882.
- Strandberg, Carl Henrik: *Åbo stifts herdaminne ifrån Reformationens början till närvarande tid. Sednare delen*. Hjelt, Åbo 1834.
- Sursillin suku. *Genealogia Sursilliana*. Toim. Eero Kojonen. Weilin+Göös, Helsinki 1971.
- Den svenska kyrkoorningen 1571 jämte studier kring tillkomst, innehåll och användning*. Toim. Sven Kjollerström. Håkan Ohlssons Förlag, Lund 1971. (KO 1571)
- Ulvichius, Johannes: *Ähres[k]rift öfwer Thet Cappellet som then Ädhle /Wälborne och Högtbetrodde Herren / H. Hendrich Flemming/ Til Lechtis/*. Acad. Typogr, Åbo 1647.

Kirjallisuus

- Aspelin (J. R. A.): *Några konstnärsminnen. Finskt Museum*. (1) 1899(a).
- Aspelin (J. R. A.): *Några konstnärsminnen. Finskt Museum*. (2) 1899(b).
- Aspelin (J. R. A.): *Våra träskulptörer. Finskt Museum*. 9 (2) 1902.
- Axel-Nilsson, Göran: *Dekorativ stenhuggarkonst i yngre vasastil*. Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning, Stockholm 1950.
- Bonsdorff, Bengt von: *Kuvataide 1600- ja 1700-luvulla. Ars: Suomen taide 2*. Toim. Salme Sarajas-Korte et al. Weilin + Göös, Espoo 1988.
- Cleve, Nils: *Predikstolar och predikstolskonst i Finland intill år 1700. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCXXIX. Historiska och litteraturhistoriska studier 8*, 1932.

- Corswant-Naumburg, Inga von: *Huvudbaner och anväpn under stormaktstiden*. Ödins Förlag, Visby 1999.
- Fagerström, Raimo: Tuomiokirkon hopeaesineet. *Kansallispyhäkkö. Turun tuomiokirkko 1300–2000*. Toim. C.J. Gardberg. Tammi, Helsinki 2000.
- Gardberg, C.J. (toim.): *Kansallispyhäkkö. Turun tuomiokirkko 1300–2000*. Tammi, Helsinki 2000.
- Haggrén, Georg: Thorwöste, Petter nuorempi (noin 1640–1703) ruukinpatruuna. *Suomen kansallisbiografia* 9. Toim. Matti Klinge et al. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2007.
- Hiekkanen, Markus: *The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku: A Systematic Classification and Chronology*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 101, Helsinki 1994.
- Hiekkanen, Markus: *Suomen kivikirkot keskiajalla*. Otava, Helsinki 2003.
- Hiekkanen, Markus: *Suomen keskiajan kivikirkot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2007.
- Johannesson, Kurt: Om furstars och aristokraters dygder. Reflexioner kring Johannes Schefferus Memorabilia. *1600-talets ansikte*. Toim. Sten Åke Nilsson & Margareta Ramsay. Gyllenstiernska Krapperustiftelsen, Lund 1997.
- Johannesson, Kurt: The Portrait of the Prince as a Rhetorical Genre. *Iconography, Propaganda and Legitimation*. Toim. Allan Ellenius. European Science Foundation. Clarendon Press, Oxford 1998.
- Jungmann, Josef Andreas: *Missarum Sollemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe*. Erste Band. Herder, Wien, Freiburg, Basel 1962.
- Lundmark, Efraim: *Sank Jakobs kyrka II. Konsthistoria*. Svenska Bokhandelscentralen A.-B., Stockholm 1930.
- Meinander K[arl]. K[onrad]: Två predikstolar. *Suomen Museo–Finskt Museum*. 12 (3) 1905.
- Meinander K[arl]. K[onrad]: Predikstolarna i Sjundeå. *Suomen Museo – Finskt Museum*. 16 (4) 1909.
- Melander, Toini: En hyllningsskrift till riksrådet Henrik Fleming. *Nordisk tidskrift för bok och biblioteksväsen*. XXIX (3) 1942.
- Nikula, Oscar & Nikula, Sigrid: *Turun kaupungin historia II, 1521–1600*. Turun kaupunki, Turku 1987.
- Pedersen, Eva de la Fuente: Frömmigkeitsideal und protestantische Ethik. Zur Stiftung von Epitaphkanzeln und anderen kirchlichen Holzschnitzereien mit Epitaphfunktion durch dänische Bürger im 17. und im frühen 18. Jahrhundert. *Konsthistorisk tidskrift*. LXVIII (3) 1999.
- Pirinen, Hanna: Suurvaltakausi taide-epookkina. Kirkollisen maalaustaiteen ilmiöitä 1648–1721. *Suomen museo* 101 1994.
- Pirinen, Hanna: Luterilaisen kirkkointeriöörin muotoutuminen Suomessa. *Pitäjänkirkon sisustuksen muutokset reformaatiosta karoliinisen ajan loppuun (1527–1718)*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja 103, Helsinki 1996.

- Rinne, Juhani: Gamla ritningar av Åbo domkyrka. *Suomen Museo–Finskt Museum*. XX 1913.
- Riska, Tove: *Vehmaan rovastikunta. Turun arkkihiippakunta 1. Suomen kirkot – Finlands kyrkor 1*. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki 1959.
- Riska, Tove: *Loimaan kirkot. Loimaan rovastikunta I. Turun arkkihiippakunta 7. Suomen kirkot – Finlands kyrkor 9*. Museovirasto, Helsinki 1979.
- Riska, Tove: Kristoforos – pitkäikäinen pyhimys. *Ars: Suomen taide 2*. Toim. Salme Sarajas-Korte et al. Weilin+ Göös, Espoo 1988.
- Segersven, Anders: Siuntion kirkon saarnatuolin (1625) vaakunat. *Henkilö- ja sukuvaakunat Suomessa*. Toim. Antti Matikkala & Wilhelm Brummer. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011.
- Swartling, Ingrid: Predikstol. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid. Band XIII*. Akademiska bokhandeln, Helsingfors 1968.
- Syrjö, Veli-Matti: Fleming, Henrik Klaunpoika (1584–1650) Viipurin ja Savonlinnan käskynhaltija, sotaväen katselmusherra, maamarsalkka. *Suomen kansallisbiografia 2*. Toim. Matti Klinge et al. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003.
- Tuhkanen, Tuija: ”In memoriam sui et suorum posuit”. Lahjoittajien muistokuvat Suomen kirkoissa 1400-luvulta 1700-luvun lopulle. Åbo Akademis förlag, Åbo 2005.
- Tuhkanen, Tuija: *Kirkon kaunistukseksi ja lahjoittajan kunniaksi. Henrik Flemingin lahjoitukset Suomen kirkoissa*. Historiallisia tutkimuksia 238. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura Helsinki, 2008.
- Tuhkanen, Tuija: Hyveellisen miehen ikuinen kunnia. *Auraica. Scripta a Societa Porthan edita 2*, 2009. Elektroninen aineisto: (<http://ojs.tsv.fi/index.php/Aur/issue/current>) Haettu 27.1.2012.
- Viljamaa, Toivo: Johannes Ulvichiuksen runot (v. 1647) Gregorius Halleniuksen Mynämäen historiassa (v. 1738). *Auraica. Scripta a Societa Porthan edita 2*, 2009. Elektroninen aineisto: (<http://ojs.tsv.fi/index.php/Aur/issue/current>) Haettu 27.1.2012.
- Wennervirta, L[udvig]: Eräs 1600-luvun suurmies ja lahjoittaja. *Juhlajulkaisu toimitusjohtaja Alvar Renqvistin täyttäessä kuusikymmentä vuotta 15.2.1928*. Otava, Helsinki 1928.